
Мария Иванова/ M. Ivanova

РОЛЯТА НА ГЕОГРАФИЯТА ПРИ ИЗУЧАВАНЕТО НА
ЕТНИЧЕСКИТЕ ОБЩНОСТИ

*The Role of Geography in Studying Ethnic
Communities*

*Научно съобщение посвещено географията и ее роли при изучени етничес-
ких общностей. Рассмотриваются связи и взаимодействия между географией
и этнологией.*

Празникът на Историко-юридическия факултет е хубав повод отново да си припомним връзките и взаимодействията между науките, които се преподават. Настоящото съобщение е посветено на ролята на географията при изучаването на етническите общности, които са обект на изследване от етнологията – най-младата университетска специалност във факултета.

Сътрудничеството между двете науки е много старо, като се има предвид, че в античността и Средновековието етнологията не е самостоятелна наука, а се развива в рамките на географията. Това положение се запазва дори през XIX в., когато в някои страни етнологията вече е отделена, а в други тя продължава да се разглежда като субдисциплина на географията. В България през различни години етнографията/етнологията също е част от Катедрата по география към Софийския университет и някои български учени успешно съчетават изучаването на двете науки¹.

Географията и етнологията имат много общи черти. Например и двете науки изучават пространствените взаимоотношения между народите, еднакво спомагат за опознаването и изграждането на представите за различните народи, имат допирни точки при изучаването на природата и нейното въздействие върху хората, както и при изследването на социално-икономическите фактори.

При изучаването на етническите общности ролята на географията първо се долавя в наличието на комплексната дисциплина *етническа география*. От една страна, етническата география представя всеки човек като член на определена етническа общност, разграничавайки го по този начин от всички останали човешки общности, а от друга страна, винаги се интересува и от пространствените параметри на неговата дейност².

Един от разделите на етническата география е *етническата картография*, която се занимава конкретно с пространственото изображение на етническите общности. Етногеографските карти дават възможност да се покажат нагледно въпросите, свързани с национално-териториалните преобразувания на етносите, да се разбере по-добре същността на тяхната традиционна народна култура. В българската етнология картографирането за първи път се прилага от Христо Вакарелски. През 1935 г. той подготвя етнографска карта, която представя разпространението на българското народно облекло. По-късно Хр. Вакарелски широко използва етнографското картографиране и в обобщаващия си труд “Етнография на България”³.

Според В. Хаджиниколов с помощта на картографирането е възможно създаването на два основни вида карти и атласи: това са т.нар. историко-етнически и историко-етнографски карти и атласи⁴. Първите изобразяват териториално-пространственото разположение и историческите промени в развитието на отделните народи, докато вторите показват териториалното разпространение само на отделни явления от народната култура. Предимствата на етнографското картографиране се съдържат още във възможността да се обобщава огромен фактологически материал, да се типологизират редица явления от народната култура и да се предоставят систематизирани етнографски сведения за останалите науки.

Друга важна задача на етническата география е да изследва влиянието на природната среда върху етноса и неговите производни. Природо-географските условия на живот са един от постоянните фактори в културното развитие на народите⁵. Те определят най-вече развитието на материалната култура, към която се отнасят различните поминъци, селища, жилища, облекло, храна, търговия, транспорт, съобщения, занаяти и др. От етнологична гледна точка се приема, че природната среда е решаваща за културното развитие на народите в по-ранните епохи от тяхната история, докато в съвременността значение по-скоро има обратният процес, свързан с въздействието на етническата култура върху природната среда. Защото всяка човешка битова, а и производствена дейност се осъществява в определена етническа среда, която носи специфичните черти на дадения народ и се проявява в положителен или отрицателен смисъл спрямо заобикалящата природна среда.

В българската етнология все още преобладават изследванията, в които се търси връзката между природо-географските условия и традиционната материална култура, характерна за доиндустриалните общества. Налице са много класификации, при които определящ е природо-географският фактор. Например при класификацията на селищата като полски, полупланински и планински, при жилищата – полски и планински, при облеклото, чийто състав също зависи от климатичните условия, при транспорта, където начините на превоз зависят от релефа, при системата на традиционните съобщения и т.н.

Ролята на географията, както и нейното взаимодействие с етнологията, макар и в по-малка степен, се проявява и в областта на духовната култура. Към този дял от народната култура се отнася идейно-теоретическото съзнание, което един народ пази и развива като историческа памет. Към духовната култура се отнася традиционният светоглед, който включва представите и вярванията на един народ за заобикалящия го свят. Това са представите и вярванията за земята, за животинския и растителния свят, за годишния календарен цикъл, за труда на човека и неговото въздействие върху природата. Известно е, че много народни представи и вярвания също се формират в зависимост от природната среда и ландшафта, които са характерни за етническото землище на един народ. Например всички народи имат ясна представа за слънчевия кръговрат и неговото въздействие върху земята, за животинския и растителния свят и тяхното взаимодействие с човека и т.н. В последно време започва системно да се изучава и влиянието на климатичните особености върху психомоторните реакции и другите елементи на душевността на един народ. Предимно в западната етнология (Франция) е известна и научната дисциплина *етнология на климата*. Тя се занимава с проучването на народните метеорологични познания, които имат отношение и към географското изучаване на климата⁶.

Немалка роля върху развитието на народната духовна култура оказват и редица геодемографски елементи, свързани с разселването и миграциите на народите, с гъстотата на селищната система и пр. Затова може да се приеме, че изучаването на духовните явления изисква от етнолога сериозни познания по различни географски дисциплини.

Географията има значение и при изучаването на народната социално-нормативна култура, която включва веднъж системата от различни социални форми на организация, а втори път – обичайно-правните норми на поведение, които регулират отношенията на хората, обединени в рамките на етноса. Например това са социалните форми на семейството, рода, общината, еснафските организации, чиято дейност се координира с помощта на обичайното народно право – семейно, наследствено, вещно, договорно, наказателно и процесуално. При изучаването на соционормативната култура географските познания са особено необходими при изясняването на различните форми на поминъците и останалата професионална дейност, които определят и етническите особености в социалната организация. В българската етнология е утвърдено становището, че в регионите, където природо-географските условия позволяват едновременното практикуване на земеделие и скотовъдство, винаги е налице разширеното семейство, което обединява в едно домакинство нуклеарните семейства на няколко поколения роднини.

Разбира се, взаимодействието между двете науки – география и етнология, е реципрочно. Етнологията е незаменим помощник на географията при изучаването на икономическите и социалните явления, чието развитие в голяма степен

зависи и от етничната култура. Например известно е влиянието на религията и на морално-нравствените норми на поведение върху икономиката и социалния живот на един народ. Тези фактори много често определят развитието на различни отрасли от икономиката, типовете селища, особеностите на жилището, семейното и наследственото право. Посочените примери, както и много други, могат да се разглеждат и като част от изследователската област на *културната екология* – направление в антропологията и етнологията, което изучава културата на различните народи по света, за да открие етничните модели и средства на адаптация към околната природна среда⁷.

Не е изключено в бъдеще да се появят и други нови научни дисциплини, съчетаващи знанията по география и етнология. По този начин още по-добре ще се очертае значението на взаимовръзката етнос – природна среда – култура.

БЕЛЕЖКИ

¹ Например *Йордан Захариев* и неговите трудове “Кюстендилско краище”. – СБНУН, кн. XXXII, С., 1918, “Каменица. Географско-етнографско изучаване”. – СБНУН, кн. XL, С., 1935, “Пиянец. Земя и население”. – СБНУН, кн. XLV, С., 1949.” и “Кюстендилската котловина”, С., 1963.

² **Бромлей, Ю.** Етнос и етнография. С., 1976, с. 172.

³ **Вакарелски, Хр.** Етнография на България. С., 1974.

⁴ **Хаджиниколов, В.** Научна методология на етнографската наука. – В: Етнография на България. Т. I. С., 1980, с. 94.

⁵ Повече за т.нар. географски детерминизъм виж **Бромлей, Ю.** Цит.съч., с. 171–172; **Хаджиниколов, В.** Цит.съч., с. 72.

⁶ Български фолклор 2002, кн. 1.

⁷ Сб. Културна екология. Съст. Тая Бонева. С., 1997.